

บทบาทนางโขน: สีสันแห่งการแสดงโขน

The Role of Female Khon Characters: Making Khon Performances More Spectacular

พัชรินทร์ สันติอัครวรรณ¹ / ผุสดี หลิมสกุล²

Phatcharin Suntiatchawan / Phusadee Limschoon

¹ สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Thai Theater Dance Program, Department of Thai Theater Dance, Faculty of Fine and Applied Arts,
Chulalongkorn University

² ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Department of Thai Theater Dance, Faculty of Fine and Applied Arts, Chulalongkorn University

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง “นางโขน : สีสันแห่งการแสดงโขน” เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์หลักสูตร ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย เรื่อง “นาฏยลักษณะของนางโขน” มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์นาฏยลักษณะของตัวนางในการแสดงโขนเรื่อง รามเกียรติ์ โดยมุ่งเน้นบทบาทนางโขนที่เป็นตัวเอกของเรื่องและของตอน รวมทั้งวิเคราะห์ประวัติศาสตร์และบริบททางสังคมที่มีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับนาฏยลักษณะของตัวนางโขน วิธีดำเนินการวิจัยใช้วิธีค้นคว้าข้อมูลจากบทพระราชนิพนธ์และบทโขนฉบับกรมศิลปากร การชมการแสดงโขน การเข้าร่วมสัมมนาวิชาการ และวิเคราะห์บทบาทความสำคัญของนางโขนที่มีต่อการแสดงโขน ผลการวิจัยพบว่า บทบาทนางโขนเป็นตัวสร้างสีสันให้แก่ การแสดงโขน 5 ประการ ได้แก่ 1) ผู้จุดชนวนปัญหา 2) ผู้ช่วยคลี่คลายปมปัญหา 3) ผู้ผ่อนคลายภาวะสงคราม 4) ผู้สร้างสุนทรีรสทางการแสดง และ 5) ผู้เสริมอารมณ์บุรุษเพศ บทบาทนางโขนจึงเป็น “ตัวชูโรง” ที่เสริมเรื่อง สร้างบรรยากาศและให้อารมณ์สให้แก่การแสดงโขนของไทยให้สนุกสนานชวนติดตามยิ่งขึ้น

คำสำคัญ : รามเกียรติ์ โขน นางโขน นาฏยลักษณะของนางโขน

Abstract

The article “The Role of Female Khon Characters: Making Khon Performances More Spectacular” is a part of the doctoral dissertation in the Thai Dance program entitled “Performances of female characters in the Khon masked drama”. The article aims to analyze the classical dance features of female characters in the the Ramakien focusing on the role of female characters who are the main characters of the work and of the particular episodes. It also presents an analysis of the history and social contexts in the way that pertains to the classical dance features of the female khon characters. It employs the research methodology to emphasize the royal composition and the Department of Fine

Arts' Khon texts. The research findings show that the female Khon characters are able to enliven the performance in five ways – as instigators of the problem; as the person who solves or alleviates the problem; as the person who alleviates stressful situations during times of war; as the person who creates aesthetic qualities to the performance; and as the person who enhances male power and charisma. The role of the female khon characters is therefore a “dramatis personae” that helps enhance the story by intensifying the atmosphere and flavor of the Thai khon performance making it more fun to watch and to follow.

Keywords: Ramakien, Khon, female Khon characters, performance of female characters in the Khon masked drama

บทนำ

โขน เป็นมหรสพชั้นสูงประจำชาติไทยมาแต่ครั้งบรรพกาล เรื่องรามเกียรติ์ได้รับการนำมาใช้เป็นบทสำหรับการแสดงโขน ซึ่งมุ่งเน้นการยกทัพจับศึกของฝ่ายบุรุษเพศ ได้แก่ พระ ยักษ์ และลิง และการสอดแทรกคุณธรรม “ธรรมะย่อมชนะอธรรม” การศึกษาเรื่องราวระหว่างฝ่ายพลัษและฝ่ายลงกาในการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์มีความสลับซับซ้อนและชิงไหวชิงพริบกันตลอดเวลา ประกอบกับด้วยความยาวของเรื่อง จึงทำให้มีตัวโขนในบทบาทต่างๆสลับกันออกมาสร้างปมปัญหาและคลี่คลายปัญหาตลอดทั้งเรื่อง แม้ว่าเรื่องราวรามเกียรติ์จะมีสถานการณ์เกี่ยวกับบุรุษเพศเป็นจำนวนมาก แต่ถูกสลับคันด้วยบทบาทของนางโขน ซึ่งเป็นบทบาทของสตรีเพศที่มีความสำคัญแทรกอยู่ในเนื้อเรื่องตอนต่าง ๆ ซึ่งเป็นบทบาทที่สร้างสีสันแห่งการแสดงโขนไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าบทบาทของบุรุษเพศ และมีประเด็นที่ควรค่าแก่การศึกษาวิเคราะห์หลายประการ การนำบทบาทนางโขนมาเป็นผู้ดำเนินเรื่องนั้นสะท้อนการดำรงชีวิตอยู่แบบสังคมที่ต้องมีทั้งฝ่ายบุรุษเพศและสตรีเพศเป็นตัวขับเคลื่อนวิถีชีวิตไปด้วยกัน ซึ่ง

สะท้อนอยู่ทั้งในวรรณกรรมเรื่อง รามเกียรติ์และการแสดงโขน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อวิเคราะห์นาฏยลักษณ์ของตัวนางในการแสดงโขนเรื่อง รามเกียรติ์ โดยมุ่งเน้นบทบาทนางโขนที่เป็นตัวเอกของเรื่องและของตอน รวมทั้งวิเคราะห์บริบททางสังคมที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับนาฏยลักษณ์ของตัวนางโขน

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยมุ่งศึกษานาฏยลักษณ์และรายละเอียดเกี่ยวกับการแสดงบทบาทของนางโขนตามแบบฉบับของกรมศิลปากร โดยมุ่งศึกษาแบบแผน นาฏยลักษณ์ของตัวนางทุกบทบาทในการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ และให้ความสำคัญต่อตัวนางโขนที่มีบทบาทสำคัญในฐานะนางเอกและนางตัวเอกทั้งของเรื่องและของตอน ดังนี้

1. นางฟ้า กรณีศึกษา พระอุมา
2. นางมนุษย์ กรณีศึกษา นางมณโฑ
3. นางยักษ์ กรณีศึกษา นางสำนักราและ

นางเบญกาย

4. นางลูกครึ่ง กรณีศึกษา นางสีดา และ

นางสุพรรณมัจฉา

วิธีดำเนินการวิจัย

ในส่วนของการวิเคราะห์ความสำคัญของบทบาทนางโขน ในฐานะผู้สร้างสีสันแห่งการแสดงโขน ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยตามลำดับดังนี้

1. ค้นคว้าบทบาทของนางโขนในการดำเนินเรื่องโขนตอนต่างๆ โดยศึกษาจากบทพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ ฉบับกรุงธนบุรี และฉบับรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2 รัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 6 รวมทั้งบทโขนฉบับกรมศิลปากร

2. วิเคราะห์การแสดงบทบาทนางโขนที่สำคัญจากการชมการแสดงโขนตอนต่างๆ ที่จัดโดยกรมศิลปากร

3. เข้าร่วมการอบรมสัมมนาวิชาการเรื่องรามเกียรติ์ และโขน ที่จัดโดยกรมศิลปากร ศูนย์วัฒนธรรม

แห่งประเทศไทย และสถาบันอุดมศึกษาต่างๆ อาทิ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นต้น

4. วิเคราะห์บทบาทของนางโชนที่สร้างสีสันให้แก่การแสดงโชนของไทย และเรียบเรียงเป็นงานวิทยานิพนธ์และบทความวิจัย

5. เผยแพร่บทความลงในวารสารวิชาการระดับชาติที่มีผู้ประเมิน

ผลการวิจัย

บทบาทนางโชนเป็นบทบาทที่มีความสำคัญต่อการแสดงโชนหลายประการ ในพระราชนิพนธ์ บทละครเรื่อง รามเกียรติ์ ปรากฏบทบาทนางโชนถึง 69 ตัว และเมื่อนำมาจัดเป็นการแสดงโชน บทบาทนางโชนในฐานะตัวเอกมีอยู่หลายบทบาท กระจ่ายอยู่ตลอดการดำเนินเรื่อง และเป็นบทบาทที่สร้างสีสันและดำเนินเรื่องให้การแสดงโชนมีความพลิกผัน ตื่นเต้น และคลี่คลายในที่สุด โดยผู้วิจัยจะขอแบ่งบทบาทของนางโชนออกเป็นลักษณะสำคัญต่างๆ ดังนี้

1. ผู้จุดชนวนปัญหา

โครงสร้างของการแสดงโชนเรื่อง รามเกียรติ์ของไทยมีความยาวมาก เนื่องจากวรรณกรรมต้นฉบับมีความยาวและสลับซับซ้อน รวมทั้งมีปมปัญหาทั้งใหญ่และย่อยตลอดทั้งเรื่อง อันเป็นลักษณะของมหากาพย์ที่รามเกียรติ์ของไทยได้รับอิทธิพลมาจากรามายณะของอินเดีย หากจะกล่าวว่า ปมปัญหาใหญ่ของการแสดงโชนเรื่อง รามเกียรติ์อยู่ที่การที่ทศกัณฐ์ลักนางสีดาไปยังกรุงลงกา แล้วพระรามผู้เป็นสวามีติดตามไปสังหารทศกัณฐ์และเผ่าพองศ์ยักษ์เพื่อชิงนางสีดาคืน ในระหว่างการเดินทางยกทัพของพระรามไปติดตามนางสีดาคืนนั้นมีปมปัญหาย่อยซ้อนอยู่ระหว่างทางมากมาย ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างบทบาทนางโชนที่สำคัญที่อยู่ในฐานะผู้จุดชนวนปัญหา ได้แก่ นางสำนักรา เมื่อนางสำนักราเกี่ยวพาราสีพระรามไม่สำเร็จ และถูกพระลักษมณ์ดุดันสินมือ ด้วยความเจ็บแค้นจึงไปทูลยุยงให้ทศกัณฐ์ช่วงชิงนางสีดามาเป็นชายา จนเป็นชนวนเหตุให้เกิดศึกสงครามที่ทำลายไพร่พลโดยเฉพาะฝ่ายลงกาจนแทบสิ้นเผ่าพันธุ์ อีกทั้งยังเป็นที่มาของการแสดงโชนชุดสำนักราก่อศึก เป็นต้น

2. ผู้ช่วยคลี่คลายปมปัญหา

ปมปัญหาที่เกิดขึ้นในการแสดงโชนส่วนใหญ่เกิดจากฝ่ายบุรุษเพศที่ไม่ดำรงมั่นอยู่ในศีลธรรมจรรยา บทบาทนางโชนจึงมีหน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการช่วยคลี่คลายปมปัญหาหรือสถานการณ์ให้หมดปัญหาหรือเบาบางลง อาทิ นางมณฑิลาช่วยทศกัณฐ์และฝ่ายลงกาด้วยการประกอบพิธีหุงน้ำทิพย์ หรือให้น้ำนมแก่อินทรชิตเมื่อต้องศร รวมทั้งช่วยเจรจาแก่ทศกัณฐ์ให้คืนนางสีดาแก่พระรามไปเพื่อมิให้เสียราชวงศ์ สหายและไพร่พลฝ่ายยักษ์ หรือในบางกรณี บทบาทนางโชนเป็นทั้งผู้สร้างปมปัญหาและคลี่คลายปัญหาด้วยตนเอง เช่น ตอนพระอูมาสาปหนุมานที่เข้าไปหักสวนขวัญ เมื่อหนุมานทูลขอมาลาโทษก็เกิดความสงสารจึงให้พระแก้วกับหนุมานว่า เมื่อใดที่พระนารายณ์ (พระราม) มาลูบทัวจรตหาง หนุมานก็จะพ้นคำสาป เป็นต้น

3. ผู้ผ่อนคลายภาวะสงคราม

การยกทัพจับศึกของการแสดงโชนเรื่อง รามเกียรติ์เป็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นโดยตลอดการแสดงสถานการณ์ในการรบเป็นสถานการณ์ที่ต้องชิงไหวชิงพริบ มีกลศึก และประหัตประหารศัตรูตลอดเวลา ย่อมทำให้เรื่องราวเกิดความตึงเครียด ซึ่งในการแสดงโชนจำเป็นต้องมีฉากหรือสถานการณ์ที่ชะลอเรื่องราวให้ช้าลงเพื่อผ่อนคลายความเข้มข้นของการทำสงคราม บทบาทนางโชนที่แทรกอยู่ในตอนต่างๆ ของเรื่องจะเป็นสีสันที่มาช่วยเสริมบรรยากาศให้มีความสนุกสนาน ความอ่อนหวานของสตรีเพศทำให้บทบาทของบุรุษเพศมิได้เต็มไปด้วยความเคร่งเครียดและดุเดือดตลอดเวลา อาทิ การแสดงโชน ตอน นางลอย เมื่อนางเบญกายได้รับภัยโทษที่ปลอมตัวเป็นนางสีดาแกล้งตายลอยทวนน้ำมาเพื่อลวงพระราม พระรามทรงบัญชาให้หนุมานไปส่งนางเบญกายที่ชานกรุงลงกา แม้ว่านางจะมีความผิดขั้นหนัก แต่ด้วยความงามของนาง ทำให้หนุมานเกิดความประติพิทธ์แล้วเกี่ยวพาราสีจนได้นางเบญกายเป็นชายา และต่อมานางเบญกายได้คลอดบุตรชาย ชื่อ อสุรผัด รวมทั้งการแสดงโชน ตอน จองถนน เมื่อหนุมานจับนางสุพรรณมัจฉาที่สั่งให้เหล่าบิราลปลาทูกันขโมยหินที่ฝ่ายพลับพลาใช้ทำถนนข้ามมหาสมุทรไปถึงได้ หนุมานควรจะสังหารนางเนื่องจากเป็นฝ่ายศัตรู แต่ในที่สุดหนุมาน

กลับหลงใหลในความงามของนางสุพรรณมัจฉาจนได้นางสุพรรณมัจฉาเป็นชายา และให้กำเนิดบุตรชายชื่อ มัจฉานุที่เกิดแต่หนุมาน และมีบทบาทในการดำเนินเรื่องในตอนต่อไป สะท้อนภูมิปัญญาของผู้ประพันธ์เรื่องรามเกียรติ์

ที่สามารถสอดแทรกบทนางโขนที่ช่วยผ่อนคลายให้การดำเนินเรื่องในสถานการณ์ศึกที่เข้มข้นมีบรรยากาศที่ดีขึ้น และยังสามารถผูกเรื่องราวให้กำเนิดบทบาทใหม่ที่เชื่อมโยงไปยังเหตุการณ์ภายภาคหน้าได้อย่างแนบเนียน



ภาพประกอบ 1 การแสดงโขนเรื่อง รามเกียรติ์ ตอน หนุมานจับนางสุพรรณมัจฉา
นางสุพรรณมัจฉา รับบทบาท โดย รองศาสตราจารย์ผุสดี หลิมสกุล
หนุมาน แสดงโดย อาจารย์วิโรจน์ อยู่สวัสดิ์
แสดงเนื่องในงาน The second Indian Ocean Festival Perth ณ ประเทศออสเตรเลีย
28 พฤศจิกายน – 9 ธันวาคม 2527
ที่มา : ผู้จัดการการแสดง “Thai National Dance Troupe”
The second Indian Ocean Festival Perth, Western Australia

4. ผู้สร้างสุนทรียรสทางการแสดง

บทบาทตัวนางโขนเป็นบทบาทของสตรีเพศ จึงมีการแสดงตามแบบแผนการแสดง กระบวนท่ารำ กิริยาอาการ และการแสดงอารมณ์แบบอิสตรี อีกทั้งธรรมเนียมประเพณีในการแสดงโขนซึ่งเดิมเป็นเครื่องราชูปโภคของพระมหากษัตริย์ แบบแผนการแสดงกระบวนท่ารำจึงได้รับการขัดเกลาปรับปรุงให้มีความวิจิตรประณีต โดยเฉพาะบทบาทนางโขนที่เป็นตัวเอกของเรื่องและของตอน จะมีกระบวนท่าอวดฝีมือที่ได้อิทธิพลมาจากการแสดงละครใน

เข้ามาผนวกรวมอยู่ในการแสดงโขนด้วย ทำให้เพิ่มสุนทรียรสให้กับผู้ชมที่ได้ชมการแสดงโขน และเป็นช่วงการแสดงที่เปิดโอกาสให้ตัวเอกได้แสดงฝีมือประเภทรำเดี่ยวและรำคู่ที่ก่อกปรด้วยกลเม็ดเด็ดพรายทางการแสดงชั้นสูงอีกด้วย โดยสุนทรียรสของบทบาทนางโขนมีที่มาจากบทประพันธ์เรื่องรามเกียรติ์ ที่เป็นเครื่องกำหนดให้นางโขนมีการแสดงตามบท สร้างความงามให้ปรากฏแก่การแสดงโขน โดยผู้วิจัยขอยกตัวอย่างบทที่สร้างสุนทรียรสให้แก่การแสดงในบทบาทของนางโขน ดังนี้

ตัวอย่างบทพระราชมโหมนางสีดา

ชมโหม

“ลตองค์ลงเหนือบัลลังก์แก้ว
นั่งชิตพิศโหมนางเหว
งามพักตร์ดั่งดวงศศิธร
งามเนตรดั่งเนตรมฤคา
งามโอษฐ์โอษฐ์เอี่ยมดั่งจะแย้ม
งามจรีตักิริยาวิลาวัณย์
ยิ่งพิศยิ่งพิศวาสกลุ่ม
แสนรักสุดรักวนิดา

ผ่องแผ้วฤทัยเกษมศรี
มีศรีเสาวภาคย์จำเริญตา
งามขนงก้งองดั่งเลขา
งามนาสิกแฉล้มงามกรรณ
งามทั้งสองแก้มงามถัน
สารพันพริ้มพร้อมทั้งกายา
ให้รุ่มรึงในความเสนาหา
จึงมีบัญชาตรัสไป ฯ”

(กรมศิลปากร, 2540 : 317)

บทบาทนางโขนทั้งแบบโบราณที่ใช้ผู้ชายแสดง และแบบปัจจุบันที่ใช้ผู้หญิงแสดงล้วนแล้วแต่ต้องคัดสรร ผู้แสดงที่มีรูปลักษณ์งดงามตรงตามบทบาท โดยเฉพาะ บทบาทของนางฟ้า นางมนุษย์ และนางลูกครึ่ง ใบหน้า สวยงาม รูปร่างสมส่วน มีผิวพรรณดี และมีจิตกริยาที่ สงบ สง่า และสำรวม เมื่อบทประพันธ์ได้กำหนดลักษณะ ของตัวนางสีดาผู้เป็นนางเอกของเรื่อง รามเกียรติ์ให้มี ความงดงามหมดจดอย่างยิ่ง ทำให้ในการแสดงโขนจำเป็นต้องสรรหาผู้ที่มีรูปลักษณ์งดงามตามบทประพันธ์มาฝึกหัด การรำร่ายและบทบาทเป็นนางสีดา ซึ่งความงามทางสรีระ ใบหน้า และบุคลิกภาพย่อมสร้างสุนทรีรสให้แก่ผู้ชมการ แสดงโขนนับตั้งแต่นางสีดาปรากฏตัวบนเวทีการแสดง



ภาพประกอบ 2 รูปลักษณ์ของผู้แสดงบทบาทนางสีดา
ในการแสดงโขนเรื่อง รามเกียรติ์ ของกรมศิลปากร
นางสีดา แสดงโดย นางนาฏยา รัตนศึกษา
ที่มา : กรมศิลปากร, โขน อัจฉรียนาฏกรรมสยาม

ตัวอย่างบทราลงสรทรงเครื่องของนางมณฑิราเพื่อเข้าพิธีห่มผ้าทิพย์

ร่าย

“เมื่อนั้น นวลนางมณโฑมเหสี
เสด็จจากแท่นรัตนรุจี จรลีมาสรงวาริน

๑ ๒ คำ ๑ เสมอ

ชมตลาด

นั่งเหนือเตียงสุวรรณผืนขนอง	อาบละอองสุหร่ายสายสินธุ์
ชำระรดหมดหมองมลทิน	สุคนธ์ธารประทีปกลิ่นเกลา
ทรงภูษาเนื้อดีสีเสือด	เขียนลายทองเทศฉลุฉลากล
สไบหน้าเจียรระบาดตาดเงินเงา	ผูกขุภาห่อเกล้าเภาลี
ห้อยห่วงกุณฑลสังวาลถัก	จุมเจิมเฉลิมพักตร์ม่วงศรี
ถือประคำสำราชมอินทรี	ดั่งนางดาบสินีลีลา ฯ”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2553 : 422)

บทลงทรงเครื่องในพระราชนิพนธ์เรื่อง
รามเกียรติ์เป็นลักษณะเฉพาะที่น่าสนใจประการหนึ่ง ที่สร้าง
สุนทริยรสในการอ่านวรรณกรรม และนำไปสู่การนำป
ลงทรงเครื่องมาใส่กระบวนท่าลีลาจำ จนเกิดชุดการ
แสดงประเภทรำลงทรงเครื่องของตัวเอง ซึ่งบทที่นำ
มาเป็นตัวอย่างนี้เป็นบทรำลงทรงเครื่องของนางมณฑิ
เนื้อหาของบทร้องบรรยายรายละเอียดและลักษณะการ
สวมใส่เครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ ศิราภรณ์ ที่มีความ
วิจิตรประณีต เมื่อปรมาจารย์ทางด้านนาฏยศิลป์ไทยใส่
กระบวนท่าและปรับปรุงท่ารำตามบทร้อง กระบวนท่าใน
การรำลงทรงเครื่องจึงมีความงดงามกลมกลืน อีกทั้ง
ยังเสริมความงดงามด้วยเครื่องแต่งกายที่เลียนแบบมาจาก
เครื่องต้นของพระมหากษัตริย์ การเลือกใช้วัสดุ ตัดเย็บ
และปักกรองด้วยกรรมวิธีเฉพาะ เมื่อปรากฏบนเวที จะ
ช่วยเสริมสร้างให้ผู้แสดงบทบาททางโขนมีความงดงามน่า
ชมมากยิ่งขึ้น จนสามารถนำมาเป็นตัวอย่างของการแสดง
รำอวดฝีมือของตัวเองในการแสดงโขนที่ให้สุนทริยรสและ
เน้นความสำคัญของบทบาทตัวเองให้เด่นชัดยิ่งขึ้น



ภาพประกอบ 3 ภาพการแสดงรำเดี่ยวในบทบาท
ของนางมณฑา ชุต มณฑาทรงเครื่อง
แสดงโดย อาจารย์บุณนาค ทรรทรานนท์
อดีตนาฏศิลปิน กรมศิลปากร
ที่มา : ได้รับความอนุเคราะห์จากอาจารย์บุณนาค
ทรรทรานนท์

5. ผู้ที่เป็นคู่คิดและเสริมบารมีบุรุษเพศ

ในการทำศึกสงครามที่ยาวนานของบุรุษเพศในการแสดงโขน บทบาทนางโขนในฐานะภรรยาเป็นบทบาทที่เป็นทั้งคู่คิดและเสริมบารมีให้กับบุรุษเพศ นับตั้งแต่ฝ่ายบุรุษเพศจะเลือกสรรหาสตรีที่มีชาติกำเนิดที่ดี ได้รับการอบรมสั่งสอนกิริยามารยาท และมีลักษณะต้องตามแบบฉบับกุลสตรี อาทิ พระรามเลือกเข้าพิธีกนิษฐมาภิเษกเพื่อจักได้ครองคู่กับนางสีดาผู้เป็นพระธิดาของท้าวชนกจักรวรรดิ เพราะมีทั้งความงาม ฐานะและมีบารมีที่ส่งเสริมซึ่งกันและกัน หรือทศกัณฐ์ที่กล่าวทูลขอพระอุมากับพระอิศวร แต่เมื่อไม่อาจเข้าใกล้พระอุมานี้ได้ ทศกัณฐ์จึงทูลขอนางมณโฑที่มีความงามและมีลักษณะที่ดีมาเป็นมเหสีเอกแทน ซึ่งบทบาทนางโขนในฐานะภรรยาผู้ที่เป็นคู่คิดและเสริมบารมีบุรุษเพศนั้น สังเกตได้จากการติดตามคอยรับใช้ การอยู่เคียงข้างสามี และการให้ความช่วยเหลือสามีด้วยความจงรักภักดีอยู่เสมอ เช่น นางสีดาออกผนวชตามพระรามเพื่อคอยรับใช้พระสวามีอย่างไม่เกรงกลัวต่อความยากลำบาก อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า ฝ่ายบุรุษเพศสามารถมีภรรยาได้หลายคนโดยเฉพาะกษัตริย์ เพราะถือว่าการมีมเหสีและนางสนมหลายคนเป็นเครื่องแสดงฐานะและบารมีที่ยิ่งใหญ่ เช่น ทศกัณฐ์ที่แม้จะมีนางมณโฑเป็นพระมเหสีเอกแล้วยังมีนางสนมอีกเป็นจำนวนมาก ในขณะที่นางโขนนั้นต้องยึดมั่นในการมีสามีเพียงคนเดียวจึงจะได้ชื่อว่าเป็นภรรยาที่ดี เช่น ความซื่อสัตย์รักนวลสงวนตัวที่นางสีดามีต่อพระราม จนเกิดพิธีลุยไฟที่มีใช้เพียงการพิสูจน์ความบริสุทธิ์ของตนเท่านั้น หากแต่ยังเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อให้ทุกคนในพิธีเชื่อมั่นว่านางสีดาสามารถกลับมาครองคู่กับพระรามได้โดยไร้ข้อครหาที่จะเป็นการหมิ่นพระเกียรติยศของพระรามผู้เป็นพระสวามีด้วย แม้ว่าฝ่ายบุรุษเพศจะเป็นผู้นำในการดำรงชีวิต การครองเมือง และการสงคราม บทบาทนางโขนยังคงมีความจำเป็นในฐานะคู่คิด ดูแลบ้านเรือนและการกินอยู่ของสามีและบุตร รวมทั้งช่วยกิจการงานต่างๆที่สตรีพึงกระทำได้เป็นต้น ความเชื่อดังกล่าวเป็นความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์มनुธรรมศาสตร์ของอินเดีย และส่งอิทธิพลผ่านศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและมหากาพย์รามายณะมายังวรรณกรรมเรื่อง รามเกียรติ์ ในนานาประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

สรุปและอภิปรายผล

บทบาทนางโขนมิใช่เป็นเพียงบทบาทการแสดงของสตรีเพศในโขน หากแต่เป็นสีสันแห่งการแสดงโขนที่ทำให้โครงเรื่องมีความสลับซับซ้อน มีเรื่องราวที่แตกต่างกันไปในแต่ละตอน และเชื่อมโยงตอนหนึ่งเข้าสู่อีกตอนหนึ่งอย่างมีต้นสายปลายเหตุ ด้วยรูปลักษณะที่เน้นความงดงามของสตรีเพศ อาจเป็นทั้งเสน่ห์ที่ดึงดูดฝ่ายบุรุษเพศให้เข้ามาและกระทำให้เกิดการณ์ต่างๆ เพื่อให้ได้นางมาครอบครอง เป็นอุปายที่ทำให้บุรุษเพศเกิดความตายใจ รวมทั้งเป็นชนวนที่ก่อให้เกิดการศึกครั้งยิ่งใหญ่ บทบาทนางโขนจึงเป็นสีสันที่ทำให้การแสดงโขนมีความสนุกสนาน ความผ่อนคลายและความละเมียดละไมที่แทรกอยู่ในบทบาทต่าง ๆ ที่ควรค่าแก่การศึกษาให้ลุ่มลึก ผู้ชมการแสดงบทบาทนางโขนจะได้รับทั้งแง่คิดที่สะท้อนปรัชญาทางสังคมรวมทั้งได้รับสุนทรียรสจากการชมการแสดงโขนไปพร้อมๆ กัน

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการจัดทำงานวิจัยเกี่ยวกับบทบาทและนาฏยลักษณะของการแสดงในบทบาทของนางโขนตัวอื่นๆ เนื่องจากเป็นองค์ความรู้ที่สำคัญและยังคงขาดแคลนงานวิจัยระดับสูงในปัจจุบัน

2. ควรมีการจัดสัมมนาเชิงอภิปรายเกี่ยวกับบทบาทนางโขน โดยผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับบทบาทนางโขน อาทิ ศิลปินแห่งชาติ ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ไทย นานาศิลปิน นักวิจัย นักวิชาการทางด้านนาฏศิลป์ โดยเปิดเป็นเวทีสาธารณะให้แก่ผู้ชมทั่วไป อันจะเป็นการอนุรักษ์และพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับการแสดงบทบาทนางโขนให้มีความลุ่มลึก และเผยแพร่ให้สังคมได้ตระหนักถึงคุณค่าของการแสดงโขนในฐานะศิลปะการแสดงประจำชาติไทยสืบไป

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2556). โขน อัจฉรียนาฏกรรมสยาม. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- _____. (2540). บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.
- คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2534). นิทรรศการพิเศษ รามเกียรติ์ในศิลปะและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. (2553). บทละครเรื่องรามเกียรติ์ และบ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. (2541). สตรีในคัมภีร์ตะวันออก. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- หรรษา ดั่งสุวรรณ. (2548). บทบาทสตรีในรามเกียรติ์ : ศึกษาเปรียบเทียบนางสีดาของอินเดียและไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญามนุษยวิทยามหาบัณฑิต สาขาวิชามนุษยวิทยา ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.
- Yupho, D. (1963). *The Khon and Lakon*. Bangkok : The Department of Fine Arts.